

ZBORNİK RADOVA

NJE
GO
ŠE
VI

IDA
NI 4

Studijski program za
crnogorski jezik i
južnoslovenske književnosti
Filozofski fakultet Nikšić
Univerzitet Crne Gore

Univerzitet Crne Gore
Filozofski fakultet

NJEGOŠEVI DANI 4

– Zbornik radova –

Kotor, 31. avgusta, 1, 2. i 3. septembra 2011. godine

Nikšić, 2013.

Studijski program za crnogorski jezik
i južnoslovenske književnosti
Institut za jezik i književnost
Filozofski fakultet Nikšić
Univerzitet Crne Gore

Uređivački odbor

Prof. dr TATJANA BEČANOVIĆ (glavni i odgovorni urednik)
Prof. dr RAJKA GLUŠICA
Prof. dr ŽIVKO ANDRIJAŠEVIĆ
Mr NATAŠA JOVOVIĆ

Recenzenti

Prof. dr hab. BOGUSŁAW ZIELIŃSKI
Prof. dr VLADIMIR OSOLNIK
Prof. dr hab. LECH MIODYŃSKI
Prof. dr TATJANA BEČANOVIĆ
Prof. dr IVO PRANJKOVIĆ
Prof. dr RAJKA GLUŠICA
Prof. dr ŽIVKO ANDRIJAŠEVIĆ

NJEGOŠEVI DANI 4

MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP

Kotor, 31. avgusta, 1, 2. i 3. septembra 2011. godine

Njegoš i intertekstualna komunikacija s njegovim djelom

Književni tekst i identitet

Njegošev jezik i južnoslovenski jezici u Njegoševo doba

*(Re)standardizacijski procesi u crnogorskom jeziku i drugim
južnoslovenskim jezicima*

Crna Gora i velike sile u Njegoševo doba

Istoriografija o jugoslovenskim ratovima 1991–1995. godine

Za izdavača
Prof. dr Blagoje Cerović

Glavni i odgovorni urednik
Prof. dr Tatjana Bečanović

Lektura i korektura
Mr Nataša Jovović
Majda Mirković

Korice
Slobodan Vukićević

Tehnička obrada
Dalibor Vukotić

Izdavač
Filozofski fakultet Nikšić
Danila Bojovića bb.
www.ff.ac.me

Štampa
HKS Spektar

Tiraž
500

Ivana ŽUŽUL
Osijek

GDJE JE KOME MJESTO?

Politike rodnog i nacionalnog identiteta u Kazalijevoj *Zlatki*

Oblikotvorna uloga kulture i književnih tekstova u tvorbi nacionalnog identiteta danas podliježe teorijskoj problematizaciji, osobito u okviru konstruktivističkih teorija nacije. Nacionalni identitet se zamišlja kao kulturalni konstrukt: s njega se skida aura vječnosti, jedinstvenosti, nepromjenljivosti i esencijalnosti. U ovom radu se na primjeru epskog spjeva *„Zlatka“* dubrovačkog preporoditelja Paska Antuna Kazalija preispituje kako su, u širem smislu, tekstovi hrvatskih preporoditelja reprezentirali nacionalni identitet kao određeni nad-identitet prema kojem su se onda prekrajale granice rodnog identiteta. Odnos rodnog i nacionalnog identiteta u Kazalijevoj *„Zlatki“* čita se u okviru politike preporoditeljskog javnog diskursa koji je pothranjivao ideju prirodosti rodni razlika nužnih za rad na gradnji i osnaživanju nacionalne svijesti.

Gljučne riječi: rod, nacija, reprezentacija, preporoditelji, konstruktivističke teorije nacije.

Guranjem roda u središte problemskog polja Kazalijeve *Zlatke* nastojim učiniti vidljivijima rubove tog teksta, kao i njegove (ne)svjesne učinke u oblikovanju nacionalnog identiteta. Odnos rodnog i nacionalnog identiteta u Kazalijevoj *Zlatki* čitam na tragu rodne politike preporodnog javnog diskursa koji je nacionalni identitet stilizirao kao određeni nad-identitet odgovoran za transformiranje modela i položaja drugih njemu podređenih kolektivnih identiteta.

Reprezentacije rodnog identiteta, osobito uloge femininog subjekta u preporodnim tekstovima, ne mogu se otarasiti nacionalnog identiteta. Atribucije ženinih uloga, u većini preporoditeljskih tekstova, u funkciji su rodni distinkcija u radu na nacionalnoj svijesti. Oštrim rezom povlače se rodne uloge, zna se koje su vrijedne a koje pogubne. Kad je riječ o konstrukciji naracije o naciji, majčinstvo je bilo često reprezentirano kao manje ili više posvećena uloga ovisno o tome što je i kako nalagala „nacionalna stvar“ preporoditelja. Govoreći o reprodukciji etničkih projekata, manjak majčinstva u cijelosti je diskvalificirao feminini subjekt, a katkad se tog istog majčinstva morao lišiti i bespogovorno ga položiti na „oltar domovine“. S jedne strane je majčinstvo femininom subjektu imanentno, a manjak te imanencije može ga učiniti ispražnjenim, izvedenim, drugotnim identitetom, jekom ili sjenom „samonikle“ ženskosti. S druge strane majčinstvo, ako je upregnuto u reprodukciju etničkih i nacionalnih projekata, mora podnijeti žrtvu, kao što se lijepo vidi u stihovima Mihanovićeve *Horvatske domovine* iz koje je izvedena današnja

hrvatska himna: *Veseli se, tužna mati, / Padoše ti vrli sini, / Ko junaci, ko Horvati, / Ljaše krvcu domovini!*¹

Reprezentacije majčinstva, ali i rodni režima uopće, u hrvatskih su preporoditelja u najmanju ruku zbunjujuće i proturječne. No, uzme li se u obzir teza da su žene u svrhu održavanja na životu raznorodnih etničkih i nacionalnih ideja često prikazivane kao hegemonistički simboli identiteta (Yuval-Davis 2004), onda se ta „nedosljednost” bolje razumije. Ona koja simbolizira „duh” kolektiviteta u hrvatskih je preporoditelja počesto stilizirana kao majka. U Demetrovim *Mislina o ilirskom jeziku* primjerice „ilirске države” poistovjećene su s majkama u ranama, a Gaju je u *Kratkoj osnovi... domovina* majka. Prema Andersonu *bivanje nacijom* stopljeno je s *bojom kože, spolom, rodom i vremenom u kojemu se rađamo – svim stvarima protiv kojih ne možemo ništa. I u tim „prirodnim vezama” osjećamo ono što možemo nazvati „ljepotom gemeinschafta” (zajednice). Drugim riječima, upravo zato što ih ne možemo birati te veze imaju aureolu nepristranosti.*² Taj andersonovski osjećaj ljepote zajednice od kojeg se lako naježimo razumljiviji je ako etnicitet zamišljamo kao majku. Zbog majke / domovine moguće su i najzazornije žrtve. Zato su pretjerivanja u prikazivanjima domovine kao majke u tekstovima hrvatskih preporoditelja očekivana i nezaobilazna strategija.

Neuvijene rodne distinkcije bile su preporoditeljima od iznimne važnosti za učinkovitu kulturnu konstrukciju kolektivnog identiteta. To naglašava i Yuval-Davis: *Žene su u kolektivnoj svijesti povezane s djecom i stoga s budućnosti kolektiviteta, kao i obitelji.*³ Rod i naciju autorica ne promatra kao zasebne fenomene, nego bez zadržke govori o njihovoj čvrstoj prepletenosti. A preporoditelji su taj čvor pokušavali razmrstiti neproblematičnim oblikovanjem „ispravnih” i „prikladnih” fiksiranih rodni odnosa koji neće uznemiravati rad na „naciji”. Ilustrativne su u tom smislu *Misli o jeziku* Janka Jurkovića. U tom se tekstu nepodobne majke / žene koje „nevinost i svetost” majčinstva na bilo koji način stavljaju na kušnju izravno prokazuju. „Neosporno” je da su one sramota za svoje obitelji i za cjelokupnu ilirsku zajednicu. Kako sam na drugom mjestu iscrpnije pisala o reprezentacijama majčinstva u Jurkovićevim *Mislina o jeziku*, ovdje ću opširniju elaboraciju ostaviti po strani.⁴ Tek ću ponoviti da su rodne podjele i režimi uloga strogo definirani i da budu-

¹ Antun Mihanović, *Hrvatska domovina*, [Preuzeto iz:] Miroslav Šicel, *Hrvatski narodni i književni preporod* (predgovor), [u:] *Riznica ilirska 1835 – 1985*, Biblioteka Cankarjeva založba, Cankarjeva založba i Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb – Ljubljana, 1985, str. 86.

² Benedict Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica, Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, prevele Nata Čengić i Nataša Pavlović, Biblioteka alternative, Školska knjiga, Zagreb, 1990, str. 130.

³ Nira Yuval-Davis, *Rod i nacija*, prevela Mirjana Paić Jurinić, Ženska infoteka, Zagreb, 2004, str. 64.

⁴ Usporedi: Ivana Žužul: *Imagi/nacija. Neoromantičarski koncepti imaginacije u tekstovima hrvatskog narodnog preporoda i u pjesništvu Domovinskog rata*, u: *Poznanskie Studia Slawistyczne*, br. 1, *Kontynuacja czy odrzucenie? Tradycje romantyczne we współczesnych literaturach słowiańskich*, Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersitet Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2011, str. 287–313.

ćeg „građanina nacije” barem u prvom formativnom razdoblju, prema Jurkoviću, oblikuje majka, a ne otac.⁵

Postoje tekstovi hrvatskih preporoditelja u kojima se majčinstvo, a i zadaće femininog subjekta, naizgled drukčije reprezentiraju. Pjesmu *Zlatka* kao zasebno tiskanu knjigu dubrovački preporoditelj Pasko Antun Kazali objavljuje 1856, samo godinu dana nakon Jurkovićevih *Misli o jeziku*. Vjerojatno je *Zlatka*, u vrijeme kad se preporoditeljska generacija već dijelom povlači iz javnog života, bila nešto manje čitana od Jurkovićevih *Misli o jeziku* objavljenih u Nevenu, jedinom časopisu tog vremena. Iako je recepcijski doseg *Zlatke* bio ograničen, tematski ona već na prvi pogled subvertira onodobne društveno nametnute ženske uloge. U njezinu fokusu nije odana supruga, strpljiva čuvarica ognjišta, stup obitelji, simbol domovine, nego žena od „krvi i mesa”, trostruka preljubnica, prema mužu, narodu i vjeri. Ona naime ne skriva tugu zbog smrti ljubavnika, stranca Vaclava, a poslije smrti njezina i ljubavnikova sina dovodi u pitanje i svoju vjeru u Boga. Žena je tu na prvi pogled reprezentirana gotovo avangardno jer krši obiteljske, građanske, religijske i još neke druge norme.⁶

Doista se na prvi pogled čini da je u *Zlatki* ženin položaj radikalno liberaliziran. Dunja Fališevac *Zlatku* proglašava najdemokratskijim i najliberalnijim djelom hrvatske devetnaestostoljetne epike u stihu. Osim toga ona podcrtava činjenicu da Kazali ruši tradicionalne generičke odrednice epskog spjeva koji se promeće u autobiografsku naraciju sljubljuvanjem autorskog glasa spjeva s glavnom heroinom, Zlatkom. Iako muškarac zaposjeda ženin glas, što uopće nije neobično jer su reprezentacije žene u hrvatskoj književnosti XIX stoljeća uglavnom bile rezervirane za muškarce, u *Zlatki* se progovara o do sada prešućivanim i tabuiziranim temama kao što su ženska spolnost ili problematičnost stereotipnih podjela rodni uloga. No ovdje se postavlja pitanje je li

⁵ Najsvetija a mnogim valjda i najslađa dužnost matere jest, da diete na noge postavi. Dotle je njen upliv izključiv; otac se u to doba samo kadkada pokaže, da obljubi angeeosku nevinost, cviet ljepote – zrcalo zdrave duše na zdravu licu djetinjem: – posao majčin! Janko Jurković, *Misli o jeziku*, [u:] *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, priredio Miroslav Šicel, Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb 1997, str. 313–314.

⁶ Tu je „avangardnost” istaknula i Dunja Fališevac: *U kontekstu hrvatske romantičke naracije u stihu Zlatka zauzima posebno mjesto nekim osobinama. U spjevu su oblikovane teme i sadržaji koji nikada dotada nisu prikazani u nekom epskom djelu: ljubav udane žene prema drugom muškarcu, rođenje i donošenje u brak djeteta rođena u izvanbračnoj vezi, opis i analiza psihologije djeteta koje saznaje da nije rođeno u bračnoj zajednici, psihologija prevarena muža, sumnja u Božje milosrđe i razumijevanje ljudske patnje. Pripovjedač u *Zlatki* također je novina u hrvatskoj epici: za razliku od lojalnih i pravovjernih pripovjedača gotovo svih hrvatskih epova, Kazali je pripovjedač nekonvencionalan lik, negator i osporavatelj tradicionalnih i patrijarhalnih društvenih normi, buntovnički pripovjedač koji se nedvojbeno postavlja nasuprot građanskom društvu i njegovim vrijednostima. Opjevavajući dotad tabuirane teme, unosi *Zlatka* u hrvatsku narativnu književnost u stihu – koja je od Marulićevih epskih koncepcija pa sve do preporodnih epova i spjevova bila izrazito konzervativna i tradicionalna po sadržajima koje je podržavala – nove sadržaje, drukčije tonove i posve moderne svjetonazore, koje je oblikovao europski skepticizam, sekularizacija i filozofski subjektivizam. Fališevac 1997, 300) Dunja Fališevac: *Spjev Zlatka*, [u:] *Kaliopin vrt, Studije o hrvatskoj epici*, Književni krug, Split, 1997, str. 300.*

taj romantički spjev zapravo razgolićivanjem tih dosad prešućenih tema ipak nešto njima uspio prikriti. Naime, iako priča kao dominantno obilježje epskog na prvi pogled u *Zlatki* izostaje, ona je ipak ispričana, kao što tvrdi Fališevac. Što se u toj priči nije svidjelo Kazalijevim suvremenici, zašto im se takav prikaz žene uvelike činio neprimjerenim? Prema riječima Slavice Stojan: *Po-najviše su mu njegovi književni drugovi iz Dubrovnika zamjerali što je u svoju stihovanu priču o djevojci iz Rijeke dubrovačke unio i suviše elemenata bajro-nijanske poezije. Riječ je o spjevu 'Zlatka', objavljenom u Zadru 1856, a napi-sanom desetak godina ranije, kad je Kazali djelovao kao župnik u Mokošici, u kojem su očitovani novi književni impulsi, s neobičnim i dotad u hrvatskoj književnosti neslućenim svijetom odnosa muža i žene, nelegalne ljubavi, polo-žaja majke pred mužem koji nije otac djeteta itd. Pozornost što ju je usmjerio na sudbinu žene, na tragiku ostavljenih žena, problem zabranjene ljubavi i ne-vjerstva, činila se Kazalijevim suvremenici posve neprilična u vrijeme još uvijek pretežito vjerskih i nacionalnih tema, u kojem se ženi obraća kao su-pruzi i majci koja čeka i vene, ženi koja je stup obiteljskog života, koja je bla-ga i požrtvovna.*⁷ Čini se da su Kazaliju ondašnji kritičari predbacivali „nepri-kladnost” prikaza žene, prikaza koji nije u funkciji kulturne i narodne obno-ve.⁸ Pravo je pitanje zbog čega je taj prikaz žene bio „drukčiji” i zašto se nije utapao u domoljubnu i državotvornu retoriku hrvatskih preporoditelja.

Na samom početku spjeva autor Zlatku oblikuje kao ženu čije je misli nemoguće ponoviti (*Tko god život svoga sèrdca okusit zaràni; / Ali nad svim, Zlatko, ti bi! – Djevi i nevjesti / Iste misli da ponoviš iskat ćeš zamani!*).⁹ Autor Zlatku stilizira kao drukčiju ženu, s jedne strane neponovljivu, senzualnu i fatalnu, a s druge kao onu koja misli mimo drugih, te je u tom smislu prijestupnica. Eksplicite joj daje nadnaravna svojstva nazivajući je *onakom vilom* (Kazali 2005: 45). Već je na samom početku jasno da je riječ o heroini neklisheiziranih obilježja, o jednom hibridnom ženskom identitetu. I doista, ako se prisjetimo Nemecove tipologije ženskih likova hrvatske književnosti XIX stoljeća (Nemec 2003: 100–108), ona se ne može podvesti ni pod jedan od četiri tipa koja nam autor nudi: 1. kućni anđeo, svetica, progonjena nevinost; 2. Fatalna žena (*femme fatale*); 3. krhka, produhovljena, boležljiva žena (*femme fragile*); 4. žena na putu prema samosvijesti: počeci emancipacije. Zlatka se odbija svrstati u stereotipne slike žene: na određeni je način pokušala slijediti

⁷ Slavica Stojan: *Predgovor*, u: Pasko Antun Kazali, Mato Vodopić, Ivan August Kaznačić i Orsat Medo Pucić, *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005, str. 14.

⁸ I Nemec je ustvrdio kako su preporoditeljima u naraciji o naciji žene imale snažnu ulogu: *Važnost žene za društvenu i kulturnu obnovu naroda uočili su već hrvatski preporoditelji. Tako grof Janko Drašković u spisu Ein Wort an Iliriëns hochherzige Töchter (1838) poziva žene u ilirsko kolo svjestan da bez njihova aktivna udjela i podrške nema uspjeha preporodne ideje. I anonimni pisac članka Historičko ogledalo ženah u 'Danici' 1840. godine visoko cijeni ženske sposobnosti i drži da one moraju postati čuvaricama jezika, domovine i naroda. Krešimir Nemec: Čuvarica ognjišta, svetica, vamp. Slika žene u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća, [u:] Zbornik zagrebačke slavističke škole 2002, FFpress, Zagreb, 2003, str. 100–108.*

⁹ Svi navodi iz spjeva *Zlatka* donose se iz knjige Pasko Antun Kazali, Mato Vodopić, Ivan August Kaznačić i Orsat Medo Pucić: *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005.

svoje žudnje, ali joj je u društvenom smislu emancipacija ipak uskraćena. Štoviše, tu njezinu rodnu neopredijeljenost i svojevrsnu „muževnost” koju pokazuje pojedinim emancipacijskim činovima društvo osuđuje. I sam je autorski glas neodlučan. Kao da želi podcrtati tu Zlatkinu „prokletu” neuklopivost. S jedne strane blagonaklono poziva Zlatku na emancipaciju, motivira je da se odazove vlastitim osjećajima ili pak imperativima života u velikom gradu, odvojenom od rodnog mjesta.¹⁰ S druge strane Zlatkina muža u skladu s nametnutim rodnim regulacijama vremena imenuje njezinim gospodarom kojem je ona dovedena i njegovom ženom nazvana (Kazali 2005: 32).

Ipak u odsudnom trenutku Zlatka odustaje od emancipacije. Ona naime ne pruža otpor pisanoj zapovijedi koju joj u grad šalje otac: *Hodi jedna! u tve mjesto rodno, / Tu te zovu baba zapoviedi; / Zaboravi što ti bi ugodno, / Duh za tuđe ugodnosti štedi. / Ako nije tvoje sèrdce svodno, / Ako oštro za jednim sliedi, / Popi čašu čemera i žuči, / Prigni glavu, poslušaj i muči!* (Kazali 2005: 43) Zlatka se, unatoč svim sumnjama u svoje navodne dužnosti, podvinjuje zahtjevu oca, glave obitelji, da se uda protiv svoje volje. Navest ću to mjesto: *Mladac drugi doma ju je čeko, / Koga joj je babo priprazio: / Pita ljubav koju nije steko, / Koju njojzi nij' odvartit htio, / Vjernost pita što on vriedat moć će – / Ona daje! Tako babo hoće. / Ako ženska sva, sva dužnost to je / Da u temu poslušaju lako, / Zač gojenjem ne ubiju dvoje:/ Mozak krjepki i serdašce jako?* (Kazali 2005: 44–45) Imajući to u vidu, treba se zapitati jesu li kodovi valjanog ponašanja žene koje primjerice ispisuje Jurković u svojem tekstu toliko udaljeni od ovih koje reprezentira Kazali. Čini se da su Zlatkine nesvjesne žudnje neukrotive i neobuzdane te će upravo zahvaljujući njima stradati. Vaclav, pak to na neki način i ustvrđuje jer su ih upravo začudne misli i osjećaji te žudnje „rastrgli”. (*Dali zašto, Zlatko liepa, / U pamet se teb' udieva / Misli', koje izvèršene, / Usmèrtit će teb' i mene?* Kazali 2005: 50) Njihovo se „dijeljenje” prikazuje kao neizbježno u trenutku kada Vaclava zove Domovina. Stoga se Zlatka uopće ne pita je li taj poziv vrijedan žrtve najveće ljubavi. Dakle, kada Domovini prijeti opasnost, ona bez mnogo razmišljanja ustvrđuje da je poziv Domovine neodloživ. Navodim taj Zlatkin iskaz: *Sve sinove mati Polska zove / Da je brane od neprijatelja; / Ne može se nitko da odmakne, / Moj Vaclave, bez vječne sramote! Neću sraman da budeš rad mene!* (Kazali 2005: 65) Usto, baš kao i u ranije spomenutim tekstovima Demetra, Gaja i Mihanovića, domovina se opet prispodobljuje kao mati. Zlatkini obrasci ponašanja očito ipak nisu nezagađeni kulturom koja osigurava uvjete za gradnju nacionalnog identiteta. No ipak njezini su čini u tekstu osuđeni na svakom koraku kao neprikladni i sramotni za zajednicu. Svoja očajanja zbog toga što joj je neodloživ poziv rada na nacionalnom uskratio ljubav Zlatka mora prikriti pred mužem (*On otide – a Zlatka je dužna / Svoju bolest rad muža da taji,* Kazali 2005: 66). Lirsko-epski subjekt posuđujući Zlatkin glas progovara o zamišljenom mjestu žena-majki: *A na svijetu one tèrpu – tèrpu / Što rieč ljudska izrieti ne smije. A na zemlji – dok se broju žive – / Pred ljudima svedu su,*

¹⁰ *Tebe zovu svjetla kazališta (...) Tebe zovu noćno-resni stani (...) Tebe zovu miloblazna bdi-enja (...) Tamo pođi kud te, Zlatko! zovu* (Kazali 2005: 39)

sveđ su krive! (Kazali 2005: 106) Ne oprirođuju li se na taj način trpljenje i osjećaj krivnje kao važeći obrasci ponašanja žena?

Čak se i reprezentacija majčinstva uklapa u tu Veliku Priču. Ono je do-
duše predstavljeno kao čudotvorna sila kojom se brišu traume izazvane smrću
ljubavnika, ali i kao konstitutivni čimbenik njezina identiteta. Ona se realizira
kao žena tek u majčinskoj ljubavi koja se izjednačuje s Božjom: *Onu nježnu
pomnju milu, / Kom se žrtvi žena svaka / Kad privrieža u svom krilu / Zapus-
tjena il nejaka, / Materinskoj u ljubavi, / Uzdignutoj do Božije, / Oko sina
Zlatka stavi, / I u sinu svu dospije.* (Kazali 2005: 77) Određujući majčinstvo
kao uvjet opstojnosti ženskog identiteta, Kazali je posve na tragu preporodi-
teljskog ekonomskog okvira opsluživanja nacije. Majčinstvo premoćno odre-
đuje identitet žene, ali Zlatka i taj okvir iznevjerava jer ostaje bez djeteta ko-
jeg je „dokrajčilo” njezino ponašanje izvan uvriježenih rodni normi. (*On po-
gine, er sramotne mene / Nije moglo da podnese jade – / On pogine! Ove jadne
žene / Svaka bolest na dušu mu pade!* (Kazali 2005: 99)) Štoviše, Zlatka je
majčinstvom, ispunjenjem tog prvog uvjeta opstojnosti vlastitog identiteta (*da
premda je sva joj duša bila / Zanesena za ljubljenim sinom / Još je svietu Zlat-
ka bila žena?*) i dalje bila manjkava žena koja ne može sudjelovati u „naro-
dnoj obnovi” jer je dijete plod izvanbračne veze, i to *cvietak inostranske zem-
lje / U podnebjje naše doneseni* (Kazali 2005: 77). „Nedoličnoj majci” može
se samo oduzeti uloga koju aljkavo odrađuje, stoga je lišavanje Zlatke temelja
koji je oblikuje kao ženu „prirodno i zaslužno”. Tekst sugerira da tako „osa-
kaćena” žena koja živi izvan strogih rodni podjela više nije „autentična” i da
takva „neiskonska” mora poludjeti i tek u takvom stanju, izvan sebe same,
može dovesti u pitanje ne samo vlastiti rodni i religijski identitet nego i Božiji.
Takva čudovišna Zlatka može se obratiti Bogu kao sebi ravnom, može muža
nazvati ubojicom, ljubavnika mužem pred Bogom, a sveti sakrament ženidbe
sjenom.¹¹ Ona je doslovce izvan sebe, dijabolizirana figura koja svoje dijete
smatra vlastitom a ne Božjom kreacijom (*Vrati mi ga, Gospodine, Nije / sa-
svim umro dokle jesam živa! / Rodit ću ga kako rodih prije, / Prem pred to-
bom, prem pred svietom kriva. / Ali nemoj da mi ondi gnjije / Ona liepost na-
da svim ljubljiva, / Pred koj ne bi ni u tvome raju / Našo slikah da je nadsi-
vaju. / Vrati mi ga! On je moj rad svega – / Moj rad grieha, moj je rad ljuba-
vi! / Vrati mi ga! Ah da stvori njega / Tvoj blagoslov o' njem se ne bavi. / on
je vas moj! sila privišnjega / Ognja priekom razbludom me stravi, / Kad bez
tebe, kad bez tebe Boga / Grješno začeh život sinka moga* (Kazali 2005: 82)).

U tom se ključu može čitati njezino neukrotivo ponašanje i za onodobni
kontekst nedopustivo obraćanje Bogu koje ću ovdje citirati: *Daj mi sina ili p-
k-t budi!* (Kazali 2005: 82-83) (*Vrati mi ga! Ak j' istina / Da moć tvoja toli
može;* (Kazali 2005: 84) *Ah probudi moje mèrtvo diete! / To ne možeš! A što*

¹¹ *Istina je! – Zaljubih čovjeka, / Kog pred Bogom dèržala sam mužom. (...) Sviet me žigne sa
sramotom mnogom, / Al to nije primjeno pred Bogom. / Zašto ženom mene su mu dali? / Da me
hrani za robinju samo? / Da s' od meni priljubnicam hvali / Što za platu miluju ga tamo? / A
kad k' meni nakani se doći, / Da m' oblakšam dosadljivost noći? / Nikad! – Nikad ja njegova
žena – / On mi mužem ne bi u ničemu! / Među nama bi vjenčanja sjena* (Kazali 2005: 101)

možeš? – Čuj me! / Ko ne možeš probudit mi njega / Kog tma smèrti, greba tma obujme, / I smrad, i cèrv, i gnjilost mi svega / Razčiniše – nej ni čutnje moje! – / Pr'je bi njega kad ne možeš dvoje (Kazali 2005: 100).

No vratiću se još jednom posljednjem stihu u citatu, kako bih istaknula na koji je način reprezentirano majčinstvo. Zlatka se između sina i ljubavnika jasno opredjeljuje za uskrснуće sina ako već Bog nije u stanju uskrsnuti oboje. Na koncu teksta Zlatka, žena lišena majčinstva odnosno svojih rodnih normi, ne može više ljubiti nikoga pa ni Boga, ponaša se divlje (*Nešto divlje u svakom maknutju, / Nešto snažno preko nje naravi / U svakom tiela pookretu*), drukčije, neženstveno, te nije čudo da je u tekstu osuđena na smrt: *Ja pod ovoj ljubih Gospodina / Dokle sa mnom ljubav živjela je / Al umriesmo – čutnje nam ozebu – / Ne ljubavi, neg me spravlja grebu!* (Kazali 2005: 103) Tekst nam još jednom sugerira da je svako izmještanje iz društveno ugovorenog rodnog mjesta pogubno ili kako je to ustvrdila Judith Butler u svojoj studiji *Rasčinjavanje roda*, da živjeti izvan rodnih normi znači vabiti smrt: *Želja da se neko ubije, odnosno da se taj neko ubije zato jer se ne usklađuje sa rodnom normom za koju se „pretpostavlja” da treba da je živi, navodi na pomisao da sam život zahtijeva skup utočišnih normi, te da biti izvan njih znači vabiti smrt* (Butler 2005: 30). Zlatka ne može biti „prava” žena ili majka ako se ne oslanja na norme koje joj, kad je riječ o njezinim ulogama, prethode i koje ju nadilaze. Prema mišljenju Judith Butler, ona ne može biti potvrđena ako izostaju norme priznavanja koje ju prepoznaju kao doličnu ženu, majku, pripadnicu etničkog naroda. Rodne se predodžbe u *Zlatki*, u tom smislu, ne mogu čitati izvan nacionalnog identiteta unutar kojeg se one stalno premještaju i redefinišu, o njima se stalno iznova pregovara. Zlatka je tako izvan definiranih rodnih reprezentacija, dakle doslovno izvan sebe, nepriznata u javnom društvenom diskursu koji ne želi odabrati, ali ga ne može ignorirati. Ovisna je o njemu, u njegovim je rukama njezina sudbina, bez njega nema ni nje. Njezina neprikrivena „transrodnost” prkosi javnim zabranama i motivira druge, pa i njezina muža, na osudu ili porugu kad je pita koga želi uskrisiti sina ili ljubavnika.¹²

Zaključno, čini se da i ovakva liberalna reprezentacija majčinstva potvrđuje da je identitet žene uhvaćen nad-nacionalnim-identitetom. Žena koja izlazi izvan definiranog okvira doslovno treba trpjeti, na oltar domovine mora podnijeti najveću žrtvu, otposlati u sveti rat i smrt onoga kojeg voli. Iako ne priliježe uz mit o majčinstvu, Zlatka ipak osnažuje nacionalni mit. Unatoč tome što se rodnim stereotipima skovanim za potrebe rada na nacionalnom opire, ona čuva taj poredak. Ovjerene nad-naracije o nacionalnom identitetu koje proizlaze iz dominantno maskulinog preporoditeljskog diskursa kodiranje rodnog i nacionalnog provode u okviru tvrdog binarizma. U *Zlatki* se, u određe-

¹² *Ona sreta svoga mladog vojna / Kojemu je vjenčana ljubovca, / I pita ga kako svakog pita: / Ide li mi? Je l' mi došo – s' tobom? / (...) Al taj pogled ne uzdrža vojna / Il je hajo, ili nije hajo. / Nego joj se ružno posmjehiva, / I pita je: „Kojega bi htjela” / Sin uskèrsnut je l' mi došo’ klikne – / Al joj veli u porugi vojno: / Onaj nije – nu je tebi lako / Tvoja ljubav da ti drugog gradi!’* (Kazali 2005: 95)

nom smislu, taj binarizam rastače: rodni diskurs istodobno i nije i jest u službi nacionalnog, ali se nacionalno ipak pretpostavlja rodnom, pa čak i onda kada rod utjelovljuje neki transrod, iščašenje roda i rodnih uloga. Subverzivnost *Zlatke* i *Zlatke* u tom je smislu ipak u službi dominirajućeg kulturnog jezika nacije.

Literatura:

- Anderson, Benedict, *Nacija: zamišljena zajednica, Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, prevele Nata Čengić i Nataša Pavlović, Biblioteka alternative, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Butler, Judith, *Raščinjavanje roda*, Diskursi, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2005.
- Fališevac, Dunja: *Spjev Zlatka*, u: *Kaliopin vrt, Studije o hrvatskoj epici*, Književni krug, Split, 1997, str. 298–301.
- Jambrešić Kirin, Renata i Škokić Tea, *Vidljive žene i zamišljene zajednice*, u: *Između roda i naroda, Etnološke i folklorističke studije*, Biblioteka Nova etnografija, Centar za ženske studije, Zagreb, 2004, str. 281–353.
- Jurković, Janko, *Misli o jeziku*, [u:] *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, priredio Miroslav Šicel, Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb 1997, str. 313–314.
- Kazali, Pasko Antun, *Zlatka*, u Pasko Antun Kazali, Mato Vodopić, Ivan August Kaznačić i Orsat Medo Pucić, *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005.
- Mihanović, Antun, *Horvatska domovina*, [Preuzeto iz:] Miroslav Šicel, *Hrvatski narodni i književni preporod* (predgovor), [u:] *Riznica ilirska 1835 – 1985*, Biblioteka Cankarjeva založba, Cankarjeva založba i Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb – Ljubljana, 1985.
- Nemec, Krešimir, *Čuvarica ognjišta, svetica, vamp. Slika žene u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća*, u: *Zbornik zagrebačke slavističke škole 2002.*, FFpress, Zagreb, 2003., str. 100–108.
- Yuval-Davis, Nira, *Rod i nacija*, prevela Mirjana Paić Jurinić, Ženska infoteka, Zagreb, 2004.
- Stojan, Slavica, *Udati kćer u starom Dubrovniku*, u: *Zbornik zagrebačke slavističke škole 2002.*, FFpress, Zagreb, 2003., str. 90–99.
- Stojan, Slavica: *Predgovor*, u: Pasko Antun Kazali, Mato Vodopić, Ivan August Kaznačić i Orsat Medo Pucić, *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005.
- Šicel, Miroslav, *Hrvatski narodni i književni preporod* (predgovor), [u:] *Riznica ilirska 1835 – 1985*, Biblioteka Cankarjeva založba, Cankarjeva založba i Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb – Ljubljana, 1985.
- Žužul, Ivana: *Imagi/nacija. Neoromantičarski koncepti imaginacije u tekstovima hrvatskog narodnog preporoda i u pjesništvu Domovinskog rata*, u: *Poznanskie Studia Slawistyczne*, br. 1, *Kontynuacja czy odrzucenie? Tradycje romantyczne we współczesnych literaturach słowiańskich*, Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersitet Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2011., str. 287–314.

WHO BELONGS WHERE?
Politics of identity in Kazali's *Zlatka*
Summary

Today, the shaping role of culture and literary texts in the formation of national identity becomes subject to theoretical problematization, especially within the framework of constructivist theories of nation. National identity is imagined as a cultural construct: it is being stripped of the aura of eternity, uniqueness, invariability and essentiality. This paper uses the example of an epic poem *Zlatka* written by Ragusan revival Pasko Antun Kazali in order to question the way in which, in a wider sense, texts by Croatian revivers represented national identity as a specific Super-identity according to which boundary lines of gender identity were then redrawn. The relationship between gender and national identity in Kazali's *Zlatka* is being read within the context of revivers' public discourse politics which nurtured the idea of naturalness of gender differences necessary for working on building and reinforcement of national consciousness.

Keywords: gender, nation, representation, revivers, constructivist theories of nation.